

atypically, and therefore urgently need to develop new psychological strategies that provide psychosynergetics. The modern world is a world of systemic crisis, which is observed in various spheres of life. Modern world requires a systematic holistic thinking, unity of fundamental theoretical and practical applied knowledge and skills, creative approach and nonlinearity of thinking in solving problems. It is important for a person order to solve the conflict problems between the external and internal world, and establish mechanisms of nonlinear positive feedback with the external world. Internal consistency of system elements is also a necessary condition for success. The main task of the individual is to realize himself as a whole, as a system. The whole must figure itself out in order to fit harmoniously into the system of the world. Thus, the whole acquires qualitatively new parameters and characteristics, according to which there is a change of its parts through the mechanisms of system coordination.

The principles of holism require a person to develop special abilities and strategies (psycho-emotional, ideological), adequate to the nature and stage of the environment: flexibility of thinking, corresponding to its nonlinear characteristics, temporality – self-organization, systemic coherence. Education, which is also an element of a single system, must have its own and teach a person the skills to create and maintain integrity, be able to identify and relate themselves as a whole with the integrity of another person or society.

Key words: synergetics, nonlinear personality, holism, creative thinking, upbringing, education.

В. П. Культенко, канд. филос. наук, доц.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины,
ул. Героев Обороны, 15, г. Киев, 03041, Украина

К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ СИНЕРГЕТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ НЕЛИНЕЙНОЙ ЛИЧНОСТИ

В статье исследуется воспитательный, образовательный и психологический потенциал синергетики при формировании современной нелинейной личности. Синергетика рассматривается в качестве методологии решения психофизиологических, образовательных, социальных, коммуникативных и других проблем современности. Современный мир – это мир системного кризиса, который наблюдается в самых разнообразных сферах жизни. Такой мир требует системного холистического мышления, единства фундаментальных теоретических и практических прикладных знаний и умений, творческого подхода и нелинейности мышления. Для решения конфликтных ситуаций между внешней средой и внутренним миром человека важно наладить механизмы нелинейной положительной взаимосвязи. Внутренняя согласованность элементов системы также является необходимым условием целостности. Главной задачей индивида является осознание себя как целого, как системы. Целое должно уяснить себя, чтобы гармонично вписаться в систему мира. Образование, которое тоже является элементом единой системы, призвано научить человека навыкам создания и сохранения целостности, умения идентифицировать и соотносить себя целостного с целостностью другого человека или социума.

Ключевые слова: синергетика, нелинейная личность, холизм, творческое мышление, воспитание, образование.

УДК 1(477) "18/19"

В. Г. Нападиста, канд. філос. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна
napadistaya@ukr.net

ІДЕЯ ПРОГРЕСУ В ДОСВІДІ АКАДЕМІЧНОГО ФІЛОСОФУВАННЯ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Здійснено аналіз поглядів представників академічної філософії в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на прогрес, його складові, джерела, рушійні сили та практичні наслідки його втілення. Визначено, що тема прогресу належала до кола актуальної проблематики академічного філософування в Україні зазначеного періоду. Серед творчого доробку персоналії, які цікавились ідеєю прогресу, привертають увагу розмисли: С. С. Гагоцького, М. Я. Грота, М. О. Олесницького, Г. І. Челпанова. Найбільш розгорнено ідея прогресу представлена у творчому спадку богослова-мораліста М. О. Олесницького, який вбачав у прогресі єдність науково-технічного й морального поступу. Ознаками прогресу, на його думку, були зростаюча влада людського духу над природою, посилення інтеграційних процесів духовного спрямування у відносинах між народами й державами на підставі зростання значимості окремої особистості.

Для поглядів академічних філософів в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на проблеми прогресивного поступу історичного процесу, відмінних між собою за обсягом детального аналізу багатогранності ідеї прогресу, характерна наявність спільного мотиву, який із певними інтерпретаціями полягає в тому, що прогресивний поступ людства можна розглядати лише в єдності матеріально-економічного, науково-технічного розвитку суспільства та морального вдосконалення особистості, яке в цьому процесі є домінуючою, провідною силою.

Ключові слова: академічна філософія, прогрес, науково-технічний прогрес, моральний прогрес, моральне вдосконалення людини.

Постановка проблеми. Ідея прогресу зіграла ключову роль у конструюванні та розбудові архітекτονіки сучасної західноєвропейської цивілізації. В останні десятиліття авторитетність її статусу суттєво знизилась, що спонукає до ретроспективного погляду на окремі інтелектуальні контексти її розгортання, пошуків варіативних відмінностей у її трактуванні та оцінюванні ймовірних наслідків в результаті впровадження у різноманітні соціальні практики.

Прийнято вважати, що ідея прогресу розпочала свій триумф в епоху Просвітництва, коли усталилась лінійна парадигма історичного процесу, накопичилась достатня база наукового знання і, головне, започаткувалося його впровадження у практичне життя, урізноманітнилися/ускладнилися/удосконалилися суспільні відносини, що загалом демонструвало кількісно вимірювані переваги теперішнього над минулим.

Ідея прогресу та практичні результати її втілення не були полишені щирої зацікавленості як з боку її палких прихильників, так і запеклих/поміrkованих противників. Арсенал аргументів прихильників ідеї прогресу ґрунту-

ється на очевидно переконливих, кількісно вимірюваних, чуттєво відчутних, практично фіксованих результатах, насамперед технічного/технологічного ґатунку, що стають основою для урізноманітнення життя соціуму і наочнілюють поступальний розвиток людства.

Завдяки технічно-технологічному озброєнню людська спільнота сьогодення володіє потужними можливостями: від занурення у космічний простір (заявлено про недалеку перспективу колонізації Місяця, Марса, видобутку корисних копалин з астероїдів тощо) до втручання/корегування/моделювання процесів, що відбуваються у мікросвіті, завдяки напрацюванням сучасних біотехнологій; нейробіологія, нейролінгвістика відкривають нові шляхи для пізнання/кореляції/керування людською психікою/свідомістю, а ІТ-технології забезпечують ресурсами для посилення інтелектуальних спроможностей людства, заміни людської особи як актора виробничого процесу та активно рухаються до фінальної мети – штучного інтелекту. За таких якісно нових технологічних надбань, напевно, що й критики ідеї прогресу не стануть заперечувати

отримані зручності/переваги/можливості від впровадження новітніх технологій.

Ці величні досягнення, що мають кількісне вираження та очевидну практичну користь, здавалось би, надали незаперечні аргументи у протистоянні представників позитивного та метафізичного знання у стосунку до теорії прогресу на користь переконання у її всеохопності/всєвимірності щодо історичного поступу людства загалом. Але чи можемо ми оцінювати історичний поступ людства переважно (або й виключно) через оптику кількісно-технологічних змін, які дозволяють нам віднайти відповіді на питання інструментального типу – "Що?" і "Як?" – та оминають/ігнорують більш складні (у пошукові відповіді і менш очевидні переконливі в аргументації) питання "Для чого? З якою метою?", врешті – "Яку ціну ми готові сплатити за невпинно ускладнювані технологічні впровадження, які разом з невідомими раніше привабливо-манливими перевагами породжують незнані, складно вирішувані або й не вирішувані на даний час та очевидно критичні для існування людства проблеми?". При такому погляді на ідею прогресу ми вкорінюємося/входимо/занурюємося у смисложиттєву проблематику, яка ґрунтується на іншій світоглядній парадигмі, залучає інший теоретико-методологічний інструментарій і, відповідно, пропонує іншу оптику для її розгляду, яка у свою чергу актуалізує розгляд кореляції між прогресом матеріально-технічним та наявністю/відсутністю зрушень у духовному світі людини, зокрема у її моральному бутті.

Аналіз досліджень і публікацій. Зацікавленість західноєвропейського наукового світу ідеєю прогресу (з різною мірою інтенсивності, що стимулювалась значимістю технічних досягнень та масштабністю їхніх впроваджень у повсякденні практики) була наявною упродовж останніх двох століть і не згасає по сьогодні [1; 6; 8; 9]. З-поміж обширного доробку наукових досліджень цієї теми особливий інтерес становлять початки (хронологічно вони припадають на другу половину XIX – початок XX ст.) осмислення ролі/впливів ідеї прогресу та наявних/ймовірних/відтермінованих у часі наслідків її практичного втілення, оскільки вони заклали алгоритми дискурсивних практик у стосунку до ідеї прогресу, а ті, у свою чергу, формували домінуючі настрої/розуміння/ставлення до неї соціокультурної спільноти в цілому.

В академічній філософії в Україні вказаного періоду, яка мала безпосередній вплив на формування інтелектуального ландшафту соціуму загалом і зберігає його певною мірою по сьогодні, ідея прогресу була провідною серед тематичного кола наукової зацікавленості, але історія її осмислення/аргументування/критики представниками академічної філософії в Україні поки що не стала предметом цілеспрямованого та цілісного інтересу для сучасних фахівців з історико-філософського українознавства, в науково-дослідному арсеналі якого наявні ґрунтовні дослідження різних складових творчих спадщин знаних представників академічного філософування в Україні другої половини XIX – початку XX ст. (С. С. Гогоцького, М. Я. Грота, М. О. Олесницького, Г. І. Челпанова), здійснені сучасними науковцями в Україні, зокрема О. В. Головченко, В. П. Козловським, І. В. Кондратьєвою, С. Л. Кузьміною, М. І. Луком, В. В. Макогонимом, Н. Г. Мозговою, В. І. Огородником, В. О. Плужнік, М. Л. Ткачук, І. Д. Фициком.

Мета статті. Долучити до сучасного культурологічного дискурсу в Україні розгляд ідеї прогресу в академічному філософуванні в Україні другої половини XIX – початку XX ст., виокремити домінуючі погляди на зміст, рушійні сили, джерела, мету прогресу та арти-

кулювати ідейні позиції академічних філософів (С. С. Гогоцького, М. Я. Грота, М. О. Олесницького, Г. І. Челпанова) щодо кореляції його складових – матеріально-технічної та духовної, а також ймовірних практичних наслідків його втілення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Генералізація ідеї прогресу, як зазначалося, належить до інтелектуальних надбань епохи Просвітництва. Спираючись на бурхливий розвиток науки, а також на суспільні трансформації, цей вік породив упевненість в тому, що процес історичного розвитку, попри усі перешкоди та відхилення, неодмінно веде до "прогресивного збільшення частя для окремих індивідів і цілого суспільства ... XIX ст., століття великих досягнень у галузі природничих наук, продемонструвало нові аргументи на доказ того, що людство у своєму історичному розвитку піднімається дедалі вище по шляху вдосконалення і щастя" [5, с. 4].

Варто сказати, що палкі прихильники теорії прогресу вже за тих часів мали своїх опонентів, які розмежовували поняття матеріально-технічного та духовного прогресу, а точніше – морального прогресу. Якщо для перших загальнотехнічний, соціальний та моральний прогрес становлять нероздільну цілісність, та ще й із базовою роллю технічного прогресу (до речі, подібне переконання домінувало принаймні до середини 70-х років XX ст.), то для других технічне вдосконалення суспільства не є гарантом морального вдосконалення і, як правило, призводить до посилення негативних властивостей людської природи – жорстокості, підлості, лицемірства тощо. Ілюстрацією крайньої позиції щодо прогресу, яка заперечувала його позитивний вплив на зміст та якість морального буття людини, навіть духовних надбань людства, можуть слугувати погляди Ж.-Ж. Руссо. У своєму творі "Розмисли про науки та мистецтва", поданому на конкурс Діжонської академії на тему "Чи сприяли науки і мистецтва добробуту людства?", він доводив, що найстрашнішими ворогами моральності є наука, література і мистецтво. Їхній розвиток формує людські потреби, а це призводить до розтління людських душ, відчуження від природного стану, до рабської залежності від власних потреб [12].

Очевидно, що аналіз морального поступу суспільства не приводив до таких однозначних позитивних висновків щодо прогресу, як аналіз технічних досягнень чи суспільної інтеграції, що переконливо аргументувалося на підставі фактологічних ілюстрацій у відомих для свого часу роботах французького антрополога Ш. Летурно "Моральний прогрес" (СПб., 1892) та російського історика М. Енгельгардта "Прогрес як еволюція жорстокості" (СПб., 1899).

Тема прогресу була обговорюваною не лише в історичних, суспільно-політичних наукових колах, а й стала предметом філософського аналізу. Варто зазначити, що для філософії вона відкривала можливість інтелектуального виходу на широкий суспільний простір. Як утверджував німецький філософ другої половини XIX – початку XX ст. Г. Зібек, проблема прогресу в історичному розвитку людства належить до тих питань, де найабстрактніша з наук, філософія, завжди може знайти зацікавлених прихильників із числа освічених людей [5, с. 3]. Тому її, як правило, обирали темою для актових промов (М. О. Олесницький) чи для відкриття лекційного курсу у вищих навчальних закладах (М. Я. Грот). Це свідчить про широку зацікавленість означеною проблемою не тільки в академічних колах, а й у суспільстві в цілому. Так, вступна лекція М. Я. Грота на тему прогресу, читана в Новоросійському університеті 1883 р., викликала гучний резонанс серед одеської інтелігенції та

спонукала до активного обговорення цієї проблеми на шпальтах місцевих газет (в "Одеском листке", "Новороссийском телеграфе").

Серед академічних філософів в Україні, для яких ідея прогресу стала предметом наукової зацікавленості, були світські філософи – С. С. Гогоцький, М. Я. Грот, Г. І. Челпанов та мораліст-богослов М. О. Олесницький.

Одним із перших розглянув проблеми прогресу С. С. Гогоцький у статті "Два слова про прогрес" (К., 1859). Робота вийшла наприкінці 50-х років, коли державний тиск над філософськими науками було дещо послаблено й академічна філософія очікувала на поновлення університетських кафедр. Названі обставини сприяли "духовному налаштуванню" статті, витриманому в злагоді з офіційною державною ідеологією й основними догматами православної віри. Та окремі думки філософа звучать і досі актуально.

С. С. Гогоцький виступив противником самого поняття "прогрес" для позначення якісної характеристики розвитку людства, оскільки, на його думку, "прогрес, рух, визначається так двозначно, так невиразно і без'якісно" [2, с. 13]. Для нього поняття прогресу було неприйнятним насамперед через те, що ототожнювалось тільки з матеріальним виробництвом та науковими досягненнями людства, бо суспільство "надто переоцінює значення матеріальної діяльності" [2, с. 7]. Тому й сутність поняття прогресу наповнена "безособовим абстрактним значенням, і при застосуванні його до особистісної діяльності воно виявляє свою двозначність і неспроможність" [2, с. 14]. "Чи можна, скажімо, назвати прогресом винищування альбігойців або подвиги Торквемади на тій підставі, що загальний хід середніх віків готував підґрунтя для кращих часів" [2, с. 13]. Отже, вчений доходить думки, що до поняття прогресу мають бути включені "норми для оцінки моральнісної діяльності" і його критерієм має стати "всесторонній розвиток та вдосконалення людини" [2, с. 14].

М. О. Олесницький знаходить підстави для існування морального прогресу в наявності "прогресу взагалі", насамперед наукового, технологічного, суспільного. "Якщо людство прогресує в усіх інших аспектах, то чи не природно припустити, що воно прогресує і в моральному сенсі?" [11, с. 3].

Ознаками морального прогресу, на думку мораліста-богослова, можна вважати, по-перше, "владу людського духу над природою" [11, с. 6], адже для досягнення моральності необхідна свобода щодо природи і здатність своєю волею розпоряджатися нею. По-друге – "численність внутрішніх зближень між людьми, – як між окремими особами, так і між цілими суспільствами, державами і народами" [11, с. 7]. Весь рід людський бажає бути єдиним великим суспільством, яке спільно розв'язувало би свої проблеми й ділилося спільними радощами. Це відбувається тому, що вдосконалюється високий погляд на кожну людину як на рівноправну особистість. По-третє – "поширення істинного богопізнання, без якого неможлива повна і чиста моральність" [11, с. 17], адже у християнстві ми маємо заставу міцного і гідного існування людських суспільств у майбутні часи" [11, с. 17]. А джерело морального прогресу людства М. О. Олесницький бачив в "ідеї призначення людини, головним змістом якої є моральне вдосконалення, котре неможливе без наявності морального поступу" [11, с. 4].

Визнаючи наявність поліпшення моральних якостей людини в процесі її історичного розвитку, мораліст-богослов зауважував – це не визначена наперед парадигма людського існування. Головною його умовою є людська діяльність. "Ми не повинні сидіти склавши руки в очікуванні того, що нам пошле доля, а повинні вишу-

кувати всілякі можливі засоби для того, щоб вивести людське суспільство з існуючого слабкого в моральному сенсі стану й піднести його на вищий ступінь, іншими словами – сприяти моральному поступу" [11, с. 17].

М. О. Олесницький окреслив і шлях досягнення морального прогресу людства. Це – вдосконалення "індивідуальної", або особистісної, сторони людського ества" [11, с. 18]. Він із прикрістю зазначав, що вся увага звертається на об'єктивну моральність, на сферу зовнішніх проявів і зовнішньої діяльності людської волі, а не на волю як внутрішнє самовизначення. "Полишений у тіні власний настрій людини, забута моральна субстанція діючого суб'єкта" є причиною моральних негараздів у суспільстві [11, с. 18].

Філософ-мораліст спрямовував особливу увагу на внутрішній світ особистості, але це не привело його міркування до крайнього індивідуалізму. Вчений наголошував, що умовою індивідуально-особистісного вдосконалення виступає органічний зв'язок із життям людської спільноти, але "навіть за найтісніших родових зв'язків між людьми це буде зв'язок окремих особистостей, все-таки це буде зв'язок істот, кожна з яких є особливою "монадою", за Лейбніцем, своїм "генієм", за Фіхте, своїм особливим "образом Божим", за висловом християнським" [11, с. 20].

М. О. Олесницький уважав, що суспільство має бути "царством особистостей", головна мета якого – "царство свободи і любові". Він виокремлював засоби досягнення зображеного ідеалу суспільства, не покладаючись тільки на "розумову освіченість". "...Сама розумова освіта не може зробити людину досконалою і щасливою, і марно перебільшуємо її значення ... Наука може задовольнити тільки голову людини, але не дає їй моральної витримки і не може керувати людськими масами" [11, с. 23]. Ці слова співзвучні висновкам відомого філософа Г. Померанца, зробленим більш ніж через сто років: "Трагедія сучасності коріниться в тому, що наукова діяльність від самого початку не була поєднана з глибоко продуманим моральним вихованням" [10, с. 60].

Не можна вдосконалити людське життя, за переконанням М. О. Олесницького, й економічними реформами, покликаними поліпшити матеріальне становище народу, бо економічні відносини, як і політичні, виражають сутність зовнішньої сторони внутрішнього життя духу. Рушійною силою економічного світу має бути не егоїзм "у задушливій сфері плотських потреб і хтивостей, а вся людина у повному обсязі духовно-тілесних потреб" [11, с. 24].

Учений зазначав важливу особливість морального прогресу: він може не здійснюватися з такою ж "швидкістю, повнотою і неперервністю", як науковий прогрес, через те, що моральність є "сила найглибша і вільна" і для її зміни необхідний триваліший час та активна праця [11, с. 3].

Про сутність поняття "прогрес" розмірковував М. Я. Грот у своїй вступній лекції в Новоросійському університеті. "Ідея прогресу безумовно приховує в собі ідею чогось бажаного для людини" [4, с. 6]. А цим бажаним, наголошував філософ, може бути лише те, що збільшує приємні стани, фізичні чи моральні. Отже, головним критерієм прогресу можна вважати "ознаку зростання приємності, збільшення задоволень, насолод, хоч би якими вони були" [4, с. 6].

Він уважав, що визначення "приємності" – це суто суб'єктивна справа. Люди не завжди сходяться в оцінках прогресивності суспільних установ, форм суспільного побуту, моральних законів, розвитку мистецтва та науки. Узгодженій оцінці суспільства найбільше підлягають технічні досягнення – матеріальний витвір рук людсь-

ких. Та це не може слугувати критерієм прогресу, оскільки є спробою об'єктивно й науково обґрунтувати "суб'єктивні ознаки зростання приємності, що лежать в основі ідеї людського прогресу" [4, с. 6].

Така утилітаристично визначена позиція М. Я. Грота щодо критеріїв прогресу цілком вписувалася в позитивістські орієнтовані ідейні засади початкового етапу його наукової діяльності. Але згодом М. Я. Грот задекларував нове бачення цієї проблеми: "Прогресом у житті природи і людини слід вважати збільшення внутрішньої, моральної цінності цього життя..." [3, с. 780]. А саме питання про прогрес філософ назве тим "вузлом, у якому сходяться усі нитки філософського світогляду людини і людства, оскільки за суттю це питання про призначення і моральний зміст нашого людського і світового життя" [3, с. 804].

Цікаву думку з приводу виникнення проблеми прогресивного чи регресивного розвитку моралі висловив Г. І. Челпанов. Він був переконаний, що постановку цієї проблеми викликає випереджаючий розвиток моральної свідомості порівняно з моральною практикою як дійсною, так і минулою: "Наш моральний критерій вищий, ніж критерій минулих часів; ми судимо суворіше, ніж наші предки; і це відбувається тому, що моральні ідеї та усвідомлення їхнього життєвого значення зростають швидше, ніж наші моральні здатності впроваджувати їх у життя" [13, с. 76].

Висновок. В академічній філософії в Україні другої половини XIX – початку XX ст. найбільш ґрунтовно розглянув ідею прогресу М. О. Олесницький. Він виокремив характерні ознаки прогресу, його джерела та рушійні сили, а також окреслив шляхи, що можуть налаштувати суспільство на прогресивний поступ. Мораліст-богослов вбачав у прогресі єдність науково-технічного та морального поступу. Ознаками прогресу, на його думку, були зростаюча влада людського духу над природою (збільшення впливу людської діяльності), посилення інтеграційних процесів духовного спрямування у відносинах між народами та державами на підставі зростання значимості окремої особистості, які могли б забезпечити спільне вирішення наявних проблем. Джерелом морального прогресу, за М. О. Олесницьким, є ідея призначення людини, яка полягає у моральному вдосконаленні, ознакою якого, на переконання мораліста-богослова, є моральний поступ, який не гарантований безумовно історичним розвитком, а потребує активної/усвідомленої/цілеспрямованої особистісної людської дії.

С. С. Гогоцький піддав критиці саме поняття прогресу на підставі артикулювання у його сенсовому наповненні науково-технічної складової та ігнорування моральнісного фактора людського буття. Критерії прогресу, за С. С. Гогоцьким, мають ґрунтуватися не на матеріально-технічних показниках, а на результатах всебічного розвитку людини, метою якого є її моральне вдосконалення.

М. Я. Грот у своїх інтерпретаціях мети прогресу еволюціонував від розуміння його як збільшення приємностей, задоволень та насолод до зростання моральної значимості життя як такого, що було закономірним для його наукового шляху, який розгортався між протилежними ідейними полюсами – позитивізмом та метафізикою.

Г. І. Челпанов артикулював невідповідність між темпами змін, виникненням нових ціннісних запитів у моральній свідомості та їхнім втіленням у моральній практиці, що, на його думку, спричинило підвищену критичність в оцінках дійсного.

Погляди академічних філософів в Україні другої половини XIX – початку XX ст. на проблеми прогресивного розвитку історичного процесу різняться за часом і глибиною викладу, але мають спільний мотив, вельми актуальний на сьогодні: прогресивний поступ людства можна розглядати лише в єдності матеріально-економічного, науково-технічного розвитку суспільства та морального вдосконалення особистості, яке у цьому процесі є домінуючою, провідною силою.

Філософи в Україні намагалися на підставі логічного аналізу та інтуїтивних передбачень обґрунтувати неможливість трактування прогресу як виключно техніко-соціального розвитку. Прогрес вони вбачали насамперед у моральному вдосконаленні особи, в органічному поєднанні зростання технічної та наукової озброєності суспільства з одночасним удосконаленням його моральних засад.

На жаль, суспільство, сп'яніле від привабливих перспектив, запропонованих технократичним розумом, не змогло взяти до уваги такі ідеї. Причина, напевно, в несвоєчасності цих ідей, оскільки їх можна було вважати передбаченням, а не керівництвом до дії. А сьогодні вони гармонійно влітаються в думки, спрямовані на пошуки шляху порятунку від глобальної кризи людської спільноти. Вони звучать як предтеча до вимог формувати відповідальну мораль, оскільки "питання ... сьогодні полягає не в тому, чи еволюціонує моральна свідомість, а в тому, чи достатньо швидко вона еволюціонує, щоб попередити катастрофічний розвиток подій" [10, с. 94].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баумейстер А. Опасность прогресса, или Об одном вредном заблуждении [Електронний ресурс] / А. Баумейстер. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=2angDqHvEP0>
2. Гогоцький С. С. Два слова о прогрессе / С. С. Гогоцький. . – К. : В Типографии Федорова, 1863. – 16 с.
3. Грот Н. Я. Критика понятия прогресса / Н. Я. Грот // Вопросы философии и психологии. – 1898. – Кн. 45. – С. 780–804.
4. Грот Н. Я. Опыт нового определения понятия прогресса / Н. Я. Грот. – Одесса : Типография Францова, 1883. – 21 с.
5. Зибек Г. Прогресс как нравственная задача / Г. Зибек. – К. : Издание Г. К. Тащенко, 1903. – 34 с.
6. Киселев Г. С. Иллюзия прогресса [Електронний ресурс] / Г. С. Киселев. – Режим доступу: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1136&Itemid=52
7. Назаретян А. И. Историческая эволюция морали: прогресс или регресс? / А. И. Назаретян // Вопросы философии. – 1992. – № 3. – С. 82–94.
8. Нисбет Р. Прогресс: история идеи / Р. Нисбет. – М. ; Челябинск : Социум, 2020. – 557 с.
9. Пінкер С. Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу / С. Пінкер. – К. : Наш формат, 2019. – 560 с.
10. Померанец Г. С. Опыт философии солидарности / Г. С. Померанец // Вопросы философии. – 1991. – № 3. – С. 57–66.
11. Олесницький М. А. Нравственный прогресс / М. А. Олесницький. – К. : Типография "Г. Т. Корчак-Новицкий", 1884. – 34 с.
12. Руссо Ж.-Ж. Рассуждение о науках и искусствах [Електронний ресурс] / Ж.-Ж. Руссо. – Режим доступу: <http://rassuzhdenie-o-naukah-i-iskusstvah-poluchivshhee-premiyu-dizhonskoy-akademii-v-1750-godu-natemu-predlozhennuyu-etoj-zhe-akademii-sposobstvovalo-li-vozzrozhd>
13. Челпанов Г. И. О ценности жизни (Изложение и критика пессимизма). / Г. И. Челпанов // Мир божий. – 1896. – Декабрь. – С. 62–82.

REFERENCES

1. Baumejster, A. (2020) *Opasnost' progressa ili ob odnom vrednom zabluzhdenii* [The danger of progress or one harmful delusion]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=2angDqHvEP0>
2. Gogockij, S. S. (1863). *Dva slova o progresse*. [Two words about progress]. Kyiv, V Tipografii Fedorova.
3. Grot, N. Ja. (1889). *Kritika ponjatija progressa* [Criticism of the concept of progress]. *Voprosy filosofii i psihologii*, Kn. 45, 780–804.
4. Grot, N. Ja. (1883). *Opyt novogo opredelenija ponjatija progressa* [Experience of a new definition of the concept of progress]. Odessa, Tipografija Frantsova.
5. Zibek, G. (1903). *Progress kak нравstvennaja zadacha* [Progress as a moral task]. Kyiv, Izdaniye G. K. Tatsenko.
6. Kiselev, G. S. *Illuzija progressa* [Illusion of progress]. Retrieved from http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1136&Itemid=52
7. Nazaretjan, A. I. (1992). *Istoricheskaja jevoljucija morali: progress ili regress?* [Historical evolution of morality: progress or regression?]. *Voprosy filosofii*, 3, 82–94.

8. Nisbet, R. (2020). *Progress: istorija idei [Progress: the history of the idea]*. Moscow, Chelyabinsk, Socium.
9. Pinker, S. (2019). *Prosvitnictvo s'ogodni. Argumenti na korist' rozumu, nauki ta progresu [Enlightenment today. Arguments in favor of reason, science and progress]*. Kyiv, Our format.
10. Pomeranc, G. S. (1991). *Opyt filosofii solidarnosti [Experience of the philosophy of solidarity]*. *Voprosy filosofii*, 3, 57–66.
11. Olesnickij, M. A. (1884). *Nravstvennyj progress [Moral progress]*. Kyiv, Tipografija G. T. Korčhak-Novitskiy.

12. Russo, Zh.-Zh. *Rassuzhdenie o naukah i iskusstvah [Discourse on the arts and sciences]*. Retrieved from <http://rassuzhdenie-o-naukah-i-iskusstvah-poluchivshhee-premiyu-dizhonskoy-akademii-v-1750-godu-na-temu-predlozhennoyu-etoy-zhe-akademiiy-sposobstvovalo-li-voztrozhd>
13. Chelpanov, G. I. (1896). *O cennosti zhizni (Izlozhenie i kritika pessimizma) [On the value of life (Statement and criticism of pessimism)]*. *Mir bozhij, Dekabr*, 62–82.

Надійшла до редколегії 23.10.20

V. G. Napadysta, PhD, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60, Volodymyrska Street, Kyiv, 01033, Ukraine

THE IDEA OF PROGRESS IN THE EXPERIENCE OF ACADEMIC PHILOSOPHY IN UKRAINE THE SECOND HALF OF THE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES

The article analyzes the views of representatives of academic philosophy in Ukraine in the second half of the 19th and early 20th centuries on progress, its components, sources, driving forces and practical consequences of its implementation. It is determined that the topic of progress belonged to the topical issues of academic philosophizing in Ukraine of this period.

Among the personalities interested in the idea of progress, the thoughts of S. S. Hohotskyi, M. Ya. Hrot, M. O. Olesnytskyi and H. I. Chelpanov attract attention. The most detailed idea of progress is presented in the creative work of the theologian-moralist M. O. Olesnytskyi, who saw in progress the unity of scientific, technical and moral progress. The signs of progress, in his opinion, were the growing power of the human spirit over nature, the strengthening of integration processes of spiritual orientation in relations between peoples and nations on the basis of the growing importance of the individual.

For the views of academic philosophers in Ukraine in the second half of the 19th – early 20th century on the problems of historical progress, differing in the scope of detailed analysis of the diversity of the idea of progress, there is a common motive, which with certain interpretations is that the progressive development of humanity can be considered only in the unity of material, economic, scientific and technological development, moral improvement of personality, which is the dominant, leading force in this process.

In academic philosophy in Ukraine in the second half of the 19th and early 20th centuries we do not find the dominance of an unambiguous understanding of the theory of progress as mainly material and technical, social improvement, based on quantitative arguments. In general, opinions were articulated on the interdependence of material, technical and spiritual components in the process of progress, the main purpose of which was determined by the moral improvement of man.

Key words: academic philosophy, progress, scientific and technical progress, moral progress, moral improvement of the person.

В. Г. Нападистая, канд. филос. наук, доц.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
ул. Владимирская, 60, г. Киев, 01033, Украина

ИДЕЯ ПРОГРЕССА В ОПЫТЕ АКАДЕМИЧЕСКОГО ФИЛОСОФСТВОВАНИЯ В УКРАИНЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА

В статье осуществлен анализ взглядов представителей академической философии в Украине второй половины XIX – начала XX в. на прогресс, его составляющие, источники, движущие силы и практические последствия его реализации. Определено, что тема прогресса принадлежала к актуальной проблематике академического философствования в Украине указанного периода. В творческом наследии персоналий, заинтересованных идеей прогресса, привлекают внимание размышления: С. С. Гогоцкого, Н. Я. Грота, М. А. Олесницкого, Г. И. Челпанова. Наиболее развернуто идея прогресса представлена в творчестве богослова-моралиста М. А. Олесницкого, который видел в прогрессе единство научно-технического и морального развития. Признаками прогресса, по его мнению, являются растущая власть человеческого духа над природой, усиление интеграционных процессов духовного направления в отношениях между народами и государствами на основании роста значимости отдельной личности.

Для взглядов академических философов в Украине второй половины XIX – начала XX в. на проблемы прогрессивного развития исторического процесса, отличающихся между собой по объему детального анализа многогранности идеи прогресса, характерно наличие общего мотива, который с определенными интерпретациями заключается в том, что прогрессивное продвижение человечества можно рассматривать только в единстве материально-экономического, научно-технического развития общества и нравственного совершенствования личности, которое в этом процессе является доминирующей, ведущей силой.

Ключевые слова: академическая философия, прогресс, научно-технический прогресс, нравственный прогресс, нравственное совершенствование человека.

УДК 323.23:172.2: 130.2(450)

М. М. Рогожа, д-р філос. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна
mrogozha@ukr.net

ПОПУЛІЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ

Висвітлено популізм як явище політичної культури в українському контексті. Популізм є гомологічним демократичним засадам суспільного життя, але гіпертрофованим і невірноваженим, він з'являється як відповідь на соціальну кризу за наявності у суспільстві політичного обурення різних верств населення, виклику усталеному способу життя громадян і політичного лідера, який для одержання й утримання влади використовує специфічну логіку артикуляції змістів, форму і спосіб їхнього представлення. Популізм проблематизує питання маніпулювання поняттями внутрішньої однорідності, цілісності та моральної чистоти народу, протиставлення "народу" й "еліти" в логіці добра і зла, практикує моральну демагогію й опортунізм, корупцію, знищує громадянський дух і активує ресентимент. У незалежній Україні панує постмодерний популізм із креативними технологіями ігор з реальністю. Він творить нову політичну культуру, що через висміювання знищує політичний простір.

Ключові слова: популізм, еліта, народ, політична культура, демагогія, опортунізм, ресентимент, постмодерний популізм, сміх, висміювання, карнавал.

Постановка проблеми. Популізм – явище, що захопило сьгодні політичний простір у глобальних масштабах. З'явившись трохи більше ста років тому, популізм до сьогодні зазнав значних видозмін, в різних соціокультурних просторах планети набуваючи таких само-

бутніх рис, що вчені взагалі ведуть запеклі суперечки щодо єдності родових ознак і можливості кваліфікувати як популістські строкаті феномени політичного життя. Метою даної статті є з'ясування специфіки популізму в реаліях української політичної культури.